

Матвієнко Г.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та обліку,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

НЕРІВНІСТЬ ДОХОДІВ ТА СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ГОЛОВНІ ЧИННИКИ БЮДЖЕТНОЇ КРИЗИ

У статті досліджено основні чинники впливу на майбутні бюджетні витрати через зростання нерівності доходів та старіння населення як у світі загалом, так і в Україні зокрема. Зростання нерівності доходів населення може привести до політичної, економічної та соціальної катастрофи в суспільстві та неможливості держави виконувати свої соціальні зобов'язання через брак коштів. Все це приводить до усвідомлення необхідності змін практично всіх соціальних та фінансових систем, а саме соціального забезпечення, пенсійної та медичної системи, підтримки зайнятості населення, оподаткування. Розглянуто світові тенденції старіння населення та нерівності доходів. Досліджено структуру доходів населення України. Обґрунтовано, що в умовах несприятливої демографічної структури та старіння населення існує необхідність інклюзивного економічного розвитку. Визначено основні напрями реформ в оподаткуванні, бюджетній сфері, державному фінансуванні, підтримці бізнесу, державному регулюванні ринку зайнятості та пенсійному забезпеченні.

Ключові слова: старіння населення, нерівність доходів, бюджетна криза, інклюзивний розвиток, реформи економічних та фінансових систем, соціальний захист.

Вступ. Проблеми нерівності доходів та старіння населення набувають загрозливих тенденцій практично в усіх країнах світу. Все це приводить до усвідомлення необхідності змін соціальних та фінансових систем, а саме соціального забезпечення, пенсійної та медичної системи, підтримки зайнятості населення, оподаткування, оскільки всі наявні системи були розроблені для середнього рівня життя та певної тривалості життя. Сучасні демографічні зміни та зміни в розподілі доходів населення можуть спричинити значні неконтрольовані видатки на соціальне забезпечення та призвести до бюджетної кризи в майбутньому. Тому старіння населення та нерівність доходів є головними стримуючими чинниками сталого та інклюзивного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки практично всі світові економічні організації (МВФ, ОЕСР, ООН тощо) усвідомили загрозу нерівності доходів та старіння населення для світової економіки та державних бюджетів країн. Проблеми впливу старіння населення та нерівності доходів висвітлені в дослідженнях Д. Стигліца, А. Мейсона, А. Сена, Т. Пікетті, А. Дітона. Серед українських науковців можна виділити таких, як Е.М. Лібанова, І.Ф. Гнибіденко, С.Л. Лондар, І.О. Курило.

Мета статті полягає в дослідженні тенденцій нерівності доходів та старіння населення, розробці рекомендацій щодо нівелювання цих загрозливих тенденцій зі впровадженням основ інклюзивної економіки та досягнення сталого розвитку.

Викладення основного матеріалу. Нерівність доходів – сильно поширене явище, характерними рисами якого є багатогранність та неминучість у всіх економіч-

них системах країн світу. Зростання нерівності доходів населення може привести до політичної, економічної та соціальної катастрофи в суспільстві. Враховуючи загрозливу тенденцію до зростання нерівності в усьому світі, МВФ і Організація економічного співробітництва та розвитку попереджають про можливі негативні наслідки такої нерівності. Причому їх висновки вже обґрунтовані фінансово. Так, згідно з ОЕСР, «існує тісний зв'язок між збільшенням нерівності доходів та зниженням рівня економічного зростання». МВФ дійшов схожого висновку: «якщо частка 20 відсотків найбагатших у сукупних доходах збільшується, у середньостроковій перспективі економічне зростання сповільнюється» [6].

В Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка об'єднує низку потужних економік світу, мають схожу позицію щодо цього. При цьому найголовніше, що їхні аргументи обґрунтовані економічно, а не політично. Згідно з ОЕСР у 35 державах, які є її членами, розрив між багатими та бідними є «найбільшим за останні 30 років» [17].

Дослідники ОЕСР підраховали, що якщо б не було зростання прірви між багатими й бідними протягом останніх 25 років, то ВВП країн спільноти за останні роки був би на 8,5% більшим. Для Німеччини, згідно з даними Німецького інституту економічних досліджень у Берліні (DIW), це означає втрату потенційних 40 мільярдів євро на рік [6].

Нерівність у доходах значно відрізняється в різних регіонах. Найнижчий рівень спостерігається в Європі, а найвищий – на Близькому Сході (рис. 1).

У 2016 році частка національного доходу, яка припадає на 10% осіб з найвищими заробітками (верхня

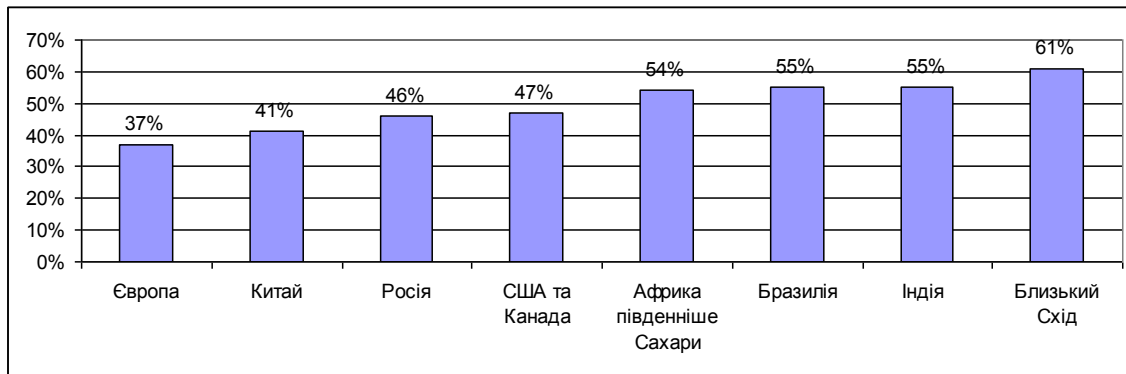

Рис. 1. Частка 10% найбагатших в національному доході в різних регіонах світу у 2016 році

Джерело: [17]

дециль за рівнем доходів), становила 37% в Європі, 41% в Китаї, 46% в Росії, 47% в США і Канаді, близько 55% в Африці на південь від Сахари, Бразилії та Індії. Близький Схід характеризується як регіон з найвищим рівнем нерівності, верхня дециль отримувала 61% національного доходу (рис. 1) [17].

Економістами підраховано, що збереження сучасних тенденцій може привести до того, що до 2050 року частка 0,1% найзаможніших власників (у світі, представленому Китаєм, ЕС та США) зрівняється з часткою світового середнього класу [13].

Тому державна політика повинна бути спрямована на зменшення нерівності доходів у суспільстві та формування середнього класу як головного представника та дзеркала всього суспільства. Одним з основних механізмів боротьби з нерівністю доходів є податкова політика та політика корпоративного управління. Саме тому в останні роки практично в усіх країнах посилюються вимоги до офшорних фінансових центрів. Так, згідно з дослідженнями, з 1970-х років різко зростає майно в цих центрах, що зараз складає 10% від світового ВВП, що ускладнює, а іноді унеможливує оцінювання та оподаткування цього майна, що веде до ще більшого розшарування суспільства. Дослідження показують, що існує тісний зв'язок між рівнем доходів та можливістю отримати вищу освіту. Так, у США зі 100 дітей, чий батьки входять до 10% осіб з найнижчим рівнем доходів, тільки 20–30% отримують вищу освіту, тоді як в сім'ях з високими доходами цей показник складає 90%. Крім того, велике значення мають інвестиції в розвиток освіти, охорони здоров'я та навколишнього середовища, а також зменшення державного боргу як головної загрози подальшого розвитку для майбутнього покоління. Це необхідно для того, щоб сформувавши сприятливі умови для сталого та інклюзивного розвитку [6; 8].

В Україні спостерігається динаміка до значного коливання середніх доходів. Значне падіння доходів зафіксовано у 1990-х роках, 2009 році та 2015 році. Загалом в останні 10 років не спостерігається зростання середніх доходів (в перерахунку в євро) (рис. 2).

Ще одним фактом, який підтверджує низький рівень життя населення України, є структура грошо-

вих витрат домогосподарств. Більше половини своїх витрат українці спрямовують на продукти харчування (рис. 3). У пересічного українця просто не вистачає коштів для навчання, саморозвитку, якісних медичних послуг та інших аспектів, які, згідно з А. Маслоу, формують щасливу, здорову та інтелігентну людину.

За статистикою кожен п'ятий українець у 2017 році отримував менше 100 доларів доходу на місяць. Згідно з рекомендаціями Світового банку межу бідності для країн з низьким рівнем доходу становить дохід на день менше за 1,9 доларів, для країн із середньо-низьким доходом – вже 3,2 долари на день, а для країн з високо-середнім рівнем доходу – 5,5 доларів на день [8].

Так, згідно з табл. 1, у 2017 році 12% населення отримували доходи лише на 33% більше, ніж межа бідності для країн з низьким доходом. Україну можна віднести до країн із середньо-низьким рівнем доходу. Згідно зі статистикою та розрахунками (3,2 долари на день * курс долара (26 грн.) * кількість днів у місяці (30)) за межею бідності в Україні перебувають 35% населення. Таким чином, більше, ніж кожен третій, згідно з міжнародними рекомендаціями, перебуває за межею бідності. Якщо ж порівняти з рекомендаціями для країн з високо-середнім рівнем доходу (5,5 доларів), то можна сказати, що за межею бідності вже перебувають 73% населення країни. Тому неможливо інтегруватись до ЄС як повноправний член без підвищення рівня доходів, соціальних стандартів та рівня життя населення.

Останнім часом загострюються ризики та загрози в економічній та соціальній сфері країни, такі як високі рівні бідності населення, дефіцит пенсійного фонду та соціальних фондів, низький рівень реалізації трудового потенціалу, високі рівні втечі мізків та кваліфікованих кадрів за кордон. Значно відрізняються регіони України також за рівнем заробітної плати, найбільші можливості отримати гідну заробітну плату є в м. Києві, Київській та Одеській областях, найгірші – у Волинській, Сумській, Рівненській, Чернігівській та Херсонській областях [2].

В розвинених країнах пенсійний вік сьогодні починається в 65–67 років, а середня тривалість життя населення

Рис. 2. Середні доходи за 1965–2016 роки в Україні (тис. євро)

Джерело: [17]

Рис. 3. Структура грошових витрат міських та сільських домогосподарств

Джерело: Державна служба статистики України [5]

перевищує 80 років. В Україні, згідно з даними статистики, середня тривалість життя становить 71 рік [1].

Згідно з розрахунками, які були озвучені на Всесвітньому економічному форумі, до 2050 року пенсійний вік в найбільш заможних країнах світу повинен

збільшитись до 70 років, оскільки кількість громадян у віці старше 65 років збільшиться утричі та становитиме близько 2,1 млрд. осіб [7].

Стає зрозумілим, що настає пенсійна криза, і це буде поганою новиною для держав, оскільки значно

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів

Показник	Всі домогосподарства	Зокрема, ті, що проживають			
		у міських поселеннях			у сільській місцевості
		у великих містах	у малих містах	всього	
Всі особи (тис. грн.)	38 697,9	14 970,7	10 629,1	25 599,8	13 098,1
Із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць (грн.)	Відсотків				
до 1 920,0	11,8	9,4	12,0	10,5	14,3
1 920,1–2 280,0	10,6	8,8	11,1	9,6	12,2
2 280,1–2 640,0	12,8	10,8	13,8	12,1	14,3
2 640,1–3 000,0	10,7	10,0	12,0	10,8	10,5
3 000,1–3 360,0	10,7	10,8	11,3	11,0	9,9
3 360,1–3 720,0	9,3	10,4	8,1	9,4	8,9
3 720,1–4 080,0	6,9	6,7	5,8	6,4	7,9
4 080,1–4 440,0	6,0	7,0	5,6	6,5	5,2
4 440,1–4 800,0	5,4	6,1	5,4	5,8	4,8
4 800,1–5 160,0	3,5	4,4	3,4	4,0	2,8
понад 5 160,0	12,3	15,6	11,5	13,9	9,2

Джерело: Державна служба статистики України [5]

зростуть витрати на соціальне забезпечення, практично кожна країна отримає значний дефіцит бюджету пенсійного фонду. Частка старих людей, а особливо тих, хто вийшов на пенсію, швидко зростає, що вже спостерігається в розвинених країнах, де ця тенденція вже значно впливає на системи соціального забезпечення. Це відображається в значно вищих державних видатках на охорону здоров'я, довгострокову допомогу та пенсії. Це страшна перспектива, оскільки державні пенсії в середньому в ОЕСР складають 17% державних витрат, що робить їх найбільшим бюджетом у багатьох країнах [11].

Новий звіт від Всесвітнього економічного форуму «Ми будемо жити до 100 – як ми можемо це зробити?» [16] розглядає глобальну пенсійну кризу. Основні ключові висновки звіту такі.

1) Люди живуть набагато довше, ніж це заплановано в наявних пенсійних системах [16]. На рис. 4 показано пенсійний вік для шести країн з найбільшими пенсійними системами.

Пенсійний вік для більшості цих країн становить 65 років (за винятком Японії, де він дорівнює 60 рокам). Нижній стовпчик є кількістю років платежів, очікуваних від передбаченої тривалості життя у 1960 році. Це в середньому від п'яти до восьми років платежів. Розглядаючи очікувану тривалість життя у 2015 році, ми можемо побачити, що пенсіонери зараз живуть на 8–11 років довше, а в Японії – на 16 років довше. Це означає, що зараз пенсійні системи мають виплачувати пенсії в два-три рази довше, ніж так, як вони були розраховані. Верхній стовпчик на рисунку показує очікуване збільшення передбаченої тривалості життя до 2050 року.

2) Коефіцієнт залежності від старості буде майже вдвічі більшим у середньому в найближчі 35 років (рис. 5).

Справді, економічна політика та динаміка ринку праці можуть суттєво вплинути на ступінь впливу пенсіонерів на економіку країни. Забезпечуючи стабільні рівні зайнятості (особливо серед молодих, жінок та людей похилого віку) і змушуючи людей похилого віку менше покладатися на державні трансферти, уряди зможуть знизити рівень залежності [10].

Для деяких країн, зокрема для України, існує також демографічний виклик старіючого населення з меншою кількістю працівників для їх підтримки в рамках солідарної пенсійної системи.

Збільшення розриву також обумовлене зростанням рівня заробітної плати, оскільки ці країни продовжують індустріалізуватися. До 2050 року загальний розрив між надходженнями та витратами на пенсійне забезпечення, згідно з прогнозами, становитиме приголомшливу суму в 400 трлн. доларів, що приблизно в п'ять разів перевищує розмір світової економіки сьогодні (рис. 6).

В Україні спостерігається демографічна криза вже більше декількох десятирок років. Кількість громадян різко скорочується: у 1992 році було 52,06 млн. осіб, у 2013 році – 45,55 млн. осіб, а вже у 2017 році – лише 42,5 млн. осіб (без окупованих територій Криму й Донбасу) [7]. Переважно зниження чисельності населення відбувається через різке збільшення кількості померлих над кількістю народжених. Україна впродовж останніх десяти років щорічно втрачає від 400 тисяч (у 2000 році) до 80 тисяч осіб (у 2013 році) [1; 3].

Значно погіршує ситуацію трудова та освітня міграція, яка в останні роки набуває вже загрозливих тенденцій. Більшість мігрантів не бажає повертатись в Україну. Згідно з прогнозами в середині 2050 років очікується 36,2 млн. осіб в Україні, причому на 1 000 осіб працездатного віку буде припадати 727 осіб непрацездатного віку [1].

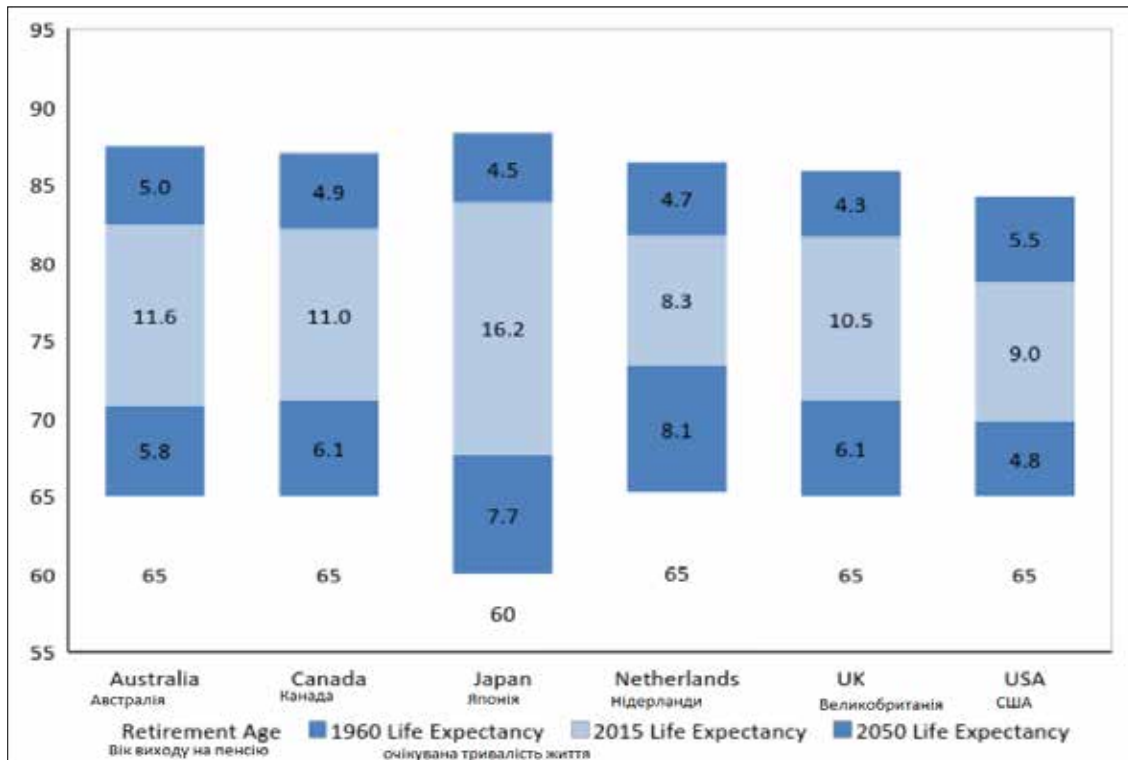

Рис. 4. Очікувана тривалість життя

Джерело: [16]

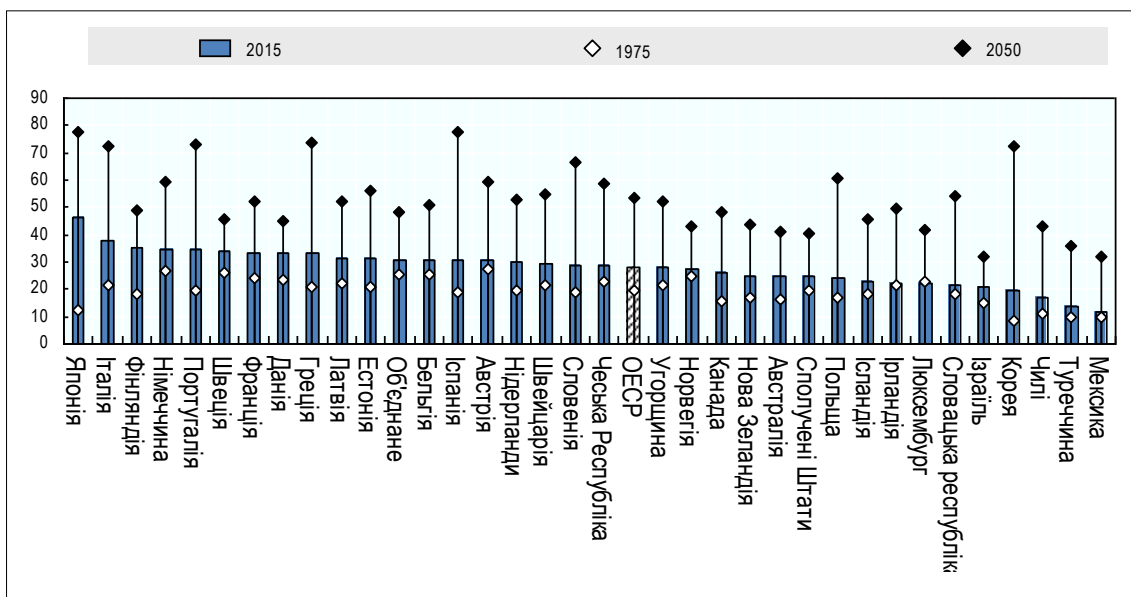

Рис. 5. Кількість людей старше 65 років на 100 осіб працездатного віку (20–64 років), 1975–2050 роки

Джерело: [12]

Зараз за рахунок державного бюджету фінансуються 45,6% пенсійних виплат, тоді як у 2016 році цей показник склав 58,2%. Із загальної кількості найманих працівників у грудні 2017 року кожному десятому було нараховано заробітну плату менше мінімального розміру. Згідно з даними Державної служби статистики України 3,7 млн. осіб, або

кожен третій працівник, працюють без оформлення трудових відносин. Вже зараз прораховано, що через неформальну зайнятість втрати Пенсійного фонду за рік розрахунково складають понад 30 млрд. грн. [4].

Незважаючи на потужну ресурсну базу та великий потенціал, Україна є країною з низькими доходами

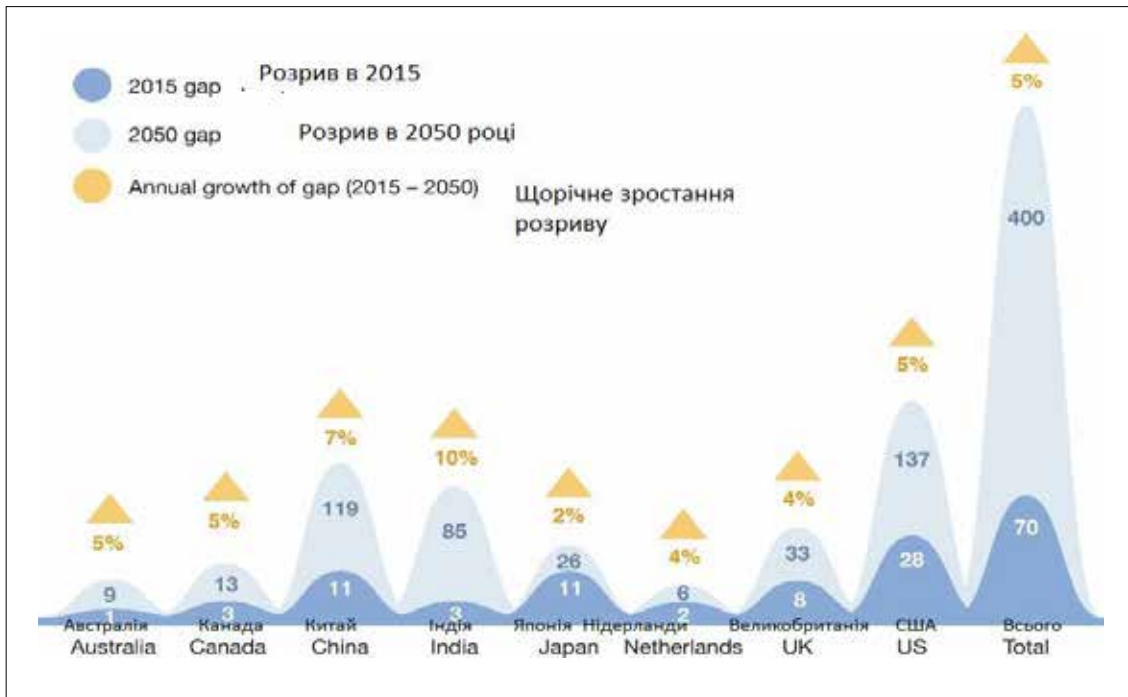

Рис. 6. Розмір нестачі пенсійних збережень (трлн. дол., 2015 рік)

Джерело: [7]

та значно поляризованою країною за доходами. Це є головною проблемою державної політики формування доходів та справляння податків. Значна диференціація доходів населення перевищує відповідні показники не тільки по країнах, які є взірцем розумної гармонізації ринкової економіки та соціальної відповідальності (Данія, Швеція, Норвегія, Австралія), але й по країнах з домінуванням імперативів ринкової свободи (США). Нерівність за доходами перебуває на дуже високому рівні й може загрожувати в найближчому майбутньому відторгненням значної групи населення, які не зможуть самостійно, тобто без участі держави, вибратися з цієї соціальної пастки, яку частково створила сама держава. Тому потрібно розробити максимально ефективний перерозподіл фінансів у суспільстві, посилити освіту, медицину, культуру, оскільки освічена та здорова людина має більше можливостей самостійно збільшити свої доходи та соціально розвиватись [5].

Висновки. Отже, основними реформами щодо зміни політики доходів мають бути такі. В оподаткуванні слід вжити таких заходів, як поступова зміна оподаткування доходів окремого громадянина до оподаткування доходів сім'ї; впровадження прогресивних систем оподаткування з декількома ставками (від 10% до 30%); диференціація мінімальної заробітної плати за секторами економіки; підвищення заробітної плати в бюджетній сфері; визначення та дотримання співвідношення мінімальних державних гарантій (співвідношення мінімальної заробітної плати та всіх мінімальних соціальних трансфертів) [14].

У сфері державного фінансування розвитку бізнесу та фінансової підтримки населення слід вжити таких

заходів, як розробка цільових програм кредитування бізнесу; монетизація пільг та субсидій, скасування зайвих; зміна методики розрахунку вартості публічної послуги та механізмів їх сплати; диференціація соціальних трансфертів; впровадження системи контролю доходу та витрат населення [15].

У сфері державного регулювання ринку зайнятості та пенсійного забезпечення слід вжити таких заходів, як стимулювання трудової міграції в Україну, стимулювання талановитої молоді залишатись в Україні, запобігання втечі мізків; впровадження програм щодо підвищення продуктивності праці та збільшення заробітної плати, що дасть змогу забезпечити гідний рівень пенсій в майбутньому; скорочення тіньового сектору економіки; недопущення приховування заробітної плати та підвищення рівня безробіття; створення нових робочих місць; запобігання зростанню інфляції, яка може знецінити пенсійні накопичення; розвиток інклюзивної економіки.

Таким чином, за останні 30 років у світі відбулося стрімке зростання нерівності доходів та негативних демографічних тенденцій, причому як у країнах, що розвиваються, так і в економічно розвинених державах. У зв'язку з цим політики та економісти сприймають подібні тренди як виклик, який може бути вирішений за рахунок розвитку та впровадження інновацій, зміни соціальних систем, підтримки на державному рівні інклюзивного розвитку економіки. Врахування цих тенденцій під час проведення реформ дасть змогу запобігти значним витратам на соціальне забезпечення в майбутньому та забезпечити високий рівень життя населення України.

Список літератури:

1. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050: проект фінанс. ЄС, спів-фінанс. та виконується ПРООН. –Київ: Аналіт.-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. 72 с.
2. Лібанова Е.М., Цимбал О.В. Доцентровий зміст політики доходів. URL: https://dt.ua/internal/docentroviiy-zmist-politiki-dohodiv-251689_.html.
3. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) України у 2017 році: стат. бюл. / відп. за вип. І.В. Калачова. Київ: Держкомстат, 2017. 120 с.
4. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua>.
5. Трудові доходи населення: ризики галузевої, статеві-вікової та регіональної диференціації ринку праці. Звіт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/trud_dohodu-d5550.pdf.
6. Чи небезпечна прірва між багатими й бідними для світової економіки. URL: <http://www.dw.com/uk>.
7. 5 thing you need to know about the global pensions crisis. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2017/05/5-things-you-need-to-know-about-the-global-pension-crisis>.
8. A richer of international poverty lines. URL: <http://blogs.worldbank.org/developmenttalk/richer-array-international-poverty-lines>
9. Mercer. Melbourne Mercer Global Pension Index, Australian Centre for Financial Studies, Melbourne. 2017. URL: www.mercer.com.au/globalpensionindex; www.globalpensionindex.com.
10. Overpopulation awareness. URL: <https://www.overpopulationawareness.org/en>.
11. Pensions at a glance 2017. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/pensions-at-a-glance-2017/recent-pension-reforms_pension_glance-2017-4-en.
12. The pension's crunch is coming – here's what to do about it. World economic forum. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/05/the-pensions-crunch-is-coming-heres-what-to-do-about-it>.
13. The World Bank Data Bank: Health Nutrition and Population Statistics: Population estimates and projections. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=Health-Nutrition-and-Population-Statistics:-Population-estimates-and-projections>.
14. The World economic forum. URL: <https://www.weforum.org>.
15. These countries have the most generous pensions. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/02/retirees-in-these-countries-receive-100-of-a-working-salary>.
16. We'll live to 100 – How Can We Afford It? World economic forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_White_Paper_We_Will_Live_to_100.pdf.
17. World inequality report 2018 / F. Alvaredo, L. Chancel, Th. Piketty, E. Saez, G. Zucman. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf>.

НЕРАВЕНСТВО ДОХОДОВ И СТАРЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ КАК ГЛАВНЫЕ ФАКТОРЫ БЮДЖЕТНОГО КРИЗИСА

В статье исследованы основные факторы влияния на будущие бюджетные расходы из-за роста неравенства доходов и старения населения как в мире вообще, так и в Украине в частности. Рост неравенства доходов населения может привести к политической, экономической и социальной катастрофе в обществе и невозможности государства выполнять свои социальные обязательства из-за нехватки средств. Все это приводит к осознанию необходимости изменений практически всех социальных и финансовых систем, а именно социального обеспечения, пенсионной и медицинской системы, поддержки занятости населения, налогообложения. Рассмотрены мировые тенденции старения населения и неравенства доходов. Исследована структура доходов населения Украины. Обосновано, что в условиях неблагоприятной демографической структуры и старения населения существует необходимость инклюзивного экономического развития. Определены основные направления реформ в налогообложении, бюджетной сфере, государственном финансировании, поддержке бизнеса, государственном регулировании рынка занятости и пенсионном обеспечении.

Ключевые слова: старение населения, неравенство доходов, бюджетный кризис, инклюзивный развитие, реформа экономических и финансовых систем, социальная защита.

INEQUALITY OF INCOMES AND POPULATION AGING AS THE MAIN FACTORS OF BUDGETARY CRISIS

The article examines the main factors influencing on future budget expenditures, which are related to the growth of income inequality and the aging of the population are both in the world and in Ukraine. The growth of income inequality can lead to a political, economic and social catastrophe in society and the inability of the state to fulfill its social obligations due to the lack of financial resources. All this leads to the awareness of the need for changes in practically all social and financial systems: social welfare, pension and medical system, support for employment and taxation. The world tendencies of population aging and income inequality are considered. Structure of incomes of population of Ukraine is researched. It is substantiated that in the conditions of an unfavorable demographic structure and aging of the population, there is a need for inclusive economic development. The main directions of reforms are defined in: taxation, budget sphere, state financing, business support, state regulation of the employment market and pension provision.

Key words: aging of the population, income inequality, budget crisis, inclusive development, reform of economic and financial systems, social protection.